

Kirkeordning og kirkeforståelse

Den danske folkekirke historisk betragtet

N.F.S. Grundtvig drog nogle konsekvenser af Søren Kierkegaards opgør med kirken. Et gensyn med positioner fra dengang folkekirken blev til

Mit indlæg handler om kirkeordning og kirkeforståelse set ud fra den tid, hvor folkekirken blev til. Jeg begynder netop der, hvor det gik op for folk, at overgangen fra enevælde til konstitutionelt monarki var undervejs. Det vil sige i de bevægede martsdage i 1848, hvor de nationalliberale gik til kongen, og systemskiftet med grundloven og den nye kirkeordning lå lige om hjørnet. Og jeg begynder et bestemt sted, mere præcist hos Søren Kierkegaard, der sad alene på sit kammer og ikke brød sig spor om alt det, der foregik på gaden. Den 27. marts 1848 kunne han notere i sin journal:

“Og saaledes sidder jeg her. Derudenfor Alt i bevægelse, Nationaliteten gennem-bølger Alle, Enhver taler om at offere Liv og Blod, er maaskee ogsaa villig dertil, men understøttet af en Opinions Almagt. Og saa sidder jeg paa et stille Værelse (– udskreget vil jeg vel snart blive for Ligealdighed ved Nationens Sag –) jeg kjender kun een Fare: Religieusitetens. Men derom bekymrer Ingen sig.”

For Kierkegaard var beskæftigelse med politik nærmest spild af tid. Det gjaldt ikke mindst kirkepolitik, som de fleste indflydelsesrige gejstlige ellers beskæftigede sig med dengang. Ændringer i det udvortes, det bestående, mente han, ville ikke ændre en tøddel på det, hvorpå det virkelig kom an, nemlig om individerne kunne forstå, at kristendommen havde adresse til dem. Et oplagt eksempel på

Kierkegaards skepsis ser man i hans stærke reservationer over for samtidens diskussioner om en kirkesynode. Flere gange i 1849 giver han udtryk for, at han ser det som et tegn på, at ingen længere ved, hvad kristendommen er:

“Der er ingen std. i Landet – og saa sammenkalder [man] en Synode! Den bliver formodl. i samme Stil, som da Forældrene kom med i Skole-Underviisningen: der bliver Spørgsmaal om: Trækruder i Kirkerne for at ventilere Luften, om at afskaffe Tavlen Ombæren – om Præsten ikke burde have en noget forandret Dragt, maaskee ogsaa en Ring i Næsen.”

Synode som påskud

Og så er det Grundtvig, man plejer at kalde en profet. Kierkegaards antagelse var med andre ord, at en synode ville blive et påskud for at trække de behagesyge præster rundt i manegen akkurat ligesom som præmietyre ved et dyrskue. Det, der særligt afskrækkede ham, var udsigten til, at man skulle ballotere om, altså stemme om sandheden og kristendommen; at en tilfældig stemning blandt kirkens medlemmer skulle kunne vende alting på hovedet. En sådan organisering af kirken ville antageligvis blot forværre det allerede eksisterende problem, at præsterne var en flok populister, der mest af alt tænkte på status og levebrød, mente han.

Nu tager jeg ikke Kierkegaard frem i dag, fordi man – ligesom med Grundtvig – kunne anvende ham til at vise, at det ikke er en nyhed at true med at melde sig ud af kirken, som det hævdes i avisen i disse dage. Ja, aldrig så snart var folkekirken blevet til, før nogen truede med at melde sig ud, uden at gøre det. Det har altid

været en del af folkekirkens væsen, at nogle syntes, at alle de andre var galt amfarcherede, og ville melde sig ud.

Den anarkistiske stemme

Det skal heller ikke være min påstand, at Kierkegaard kan levere noget svar på folkekirkens praktiske organisering eller kundeproblemer, om man vil. Han leverede netop og bevidst ikke et svar, men netop her er det vigtige så: At hans kritiske tanker på trods af det har levet til i dag. Kierkegaard som eksempel viser der-ved noget, der om muligt har været endnu mere uudryddeligt end udmeldelsestrueriet: At man tillod sig at sige, hvad man mente i øjeblikket. F.eks. hvis man nu som Kierkegaard syntes, at beskæftigelsen med kirkepolitik eller kirkeforskning for den sags skyld blot var et bevis for, hvor lidt kristendom der findes i nutiden.

Grundtvig ville netop ikke af med en nænsomt statsligt reguleret kirke til fordel for en kirkeforfatning, som han – berettiget eller ej – antog på længere sigt ville kvæle åndslivet.

Derfor er det selvfølgelig også gennem folkekirkens historie blevet diskuteret, hvor langt man ville have – og hvor langt, der organisatorisk skulle sikres mulighed for – at en kritisk eller selvkritisk stemme som Kierkegaards kan lyde i kirken. Men der har reelt ikke været mulighed for for alvor at gøre meget ved det blandt dem, der ønskede at stramme. Dertil har bevidstheden om ytringsfriheden været for stærk. Man kunne kalde det den anarkistiske stemme i folkekirkens historie. Man kan også bare sige, at der har været et anliggende på spil, der ledsaget af en ofte ikke liden portion arrogance har keret sig mere

om teologiens saglighed og kristendommens frihed end om en administrativ organisering af kirken som institution. En nødvendig arrogance ville nogle sige, andre bestemt ikke.

Kirkepolitiske konsekvenser af Kierkegaard

I den forbindelse er det næsten uundgåeligt at drage Grundtvig ind. Grundtvig var en af de første, der udtalte sig om, hvad Kierkegaards angreb på kirken i 1854-1855 burde få af kirkepolitiske konsekvenser. Helt i forlængelse af sin modstand mod enhver form for statskirkelig læretvang både før og efter 1849, mente han, at netop Søren Kierkegaards påpejning af manglen på ægte kristendom i kirken viste, hvilken tåbelig tilstand den gamle statskirkes tvangslove havde skabt, og at der i folkekirken derfor måtte banes vej for mere frihed. Ellers ser Grundtvig i nogen grad forhåbningsfuldt på fremtiden netop i 1855, blandt andet fordi sognebåndsløsningsloven, den første af de to grundtvigske ventillove (valgmenighedsloven blev vedtaget i 1868), blev vedtaget det år, og så længe der var håb burde man ikke træde ud af kirken, men blive og kæmpe, mente han – for hele folkekirkens skyld. I en artikel i Dansk Kirketidende

Anders Holm,
adjunkt, Københavns
Universitet.

fra 2. december 1855, dvs. tre uger efter Kierkegaards død, fremsætter Grundtvig på den baggrund et alternativ: Enten må man nedbryde båndet mellem stat og kirke helt eller – og det er hans eget ønske – sørge for, at kirken får en indretning, der slet ikke har en “officiel Christendom” (et udtryk han har fra Kierkegaard) i form af symbolske bøger eller alterbøger. Det vil sige at tilvejebringe en indretning for kirken, der kun forpligter præsterne på deres egen tro og overbevisning om:

“det “Ny Testamentes Christendom”, saa at ogsaa Søren Kierkegaard kunde være Præst i Folke-Kirken, uden at være forpligtet til nogen anden Fremstilling, Indøvelse eller Udøvelse af Christendommen, end han, efter det fri Forhold, hvori han havde sat sig til Vorherre og det Ny Testamente, fandt sig indvortes kaldet og drevet til!”

I klemme i ufri kirke

Det interessante ved denne mageløse inddragelse af Kierkegaard er, at Grundtvig tydeligvis allerede her i 1855 ser Kierkegaard som et skoleeksempel på, hvad der kan risikere at komme i klemme i en ufri kirke. Kierkegaard er vigtig, fordi han er én, der kan afsløre hykleriet. En sådan stemme har en sund kirke altid brug for. På den baggrund kunne man så måske foranlediges til at tro, at en synodal-forfatning, hvor kirken uden statens medbestemmelse fik lov til at tage stilling til sine indre anliggender kunne tiltale Grundtvig. Det var faktisk blevet lovet i grundlovens paragraf om, at kirkens forfatning ordnes ved lov. Her var Grundtvig imidlertid lige så stejl en modstander som Kierkegaard. Det er vanskeligt at sige, hvor indgående Grundtvig forsøgte at gennemtænke konsekvenserne af en kirkeforfatning, men kendsgerningen er, at han i de fleste udtalelser nærmest instinktivt antager, at kirken under en sådan form for organisering lynhurtigt ville udvikle sig til den samme form for tvangskirke som statskirken, eller et ulideligt sted for “pæne mennesker,” hvor en flok ledere

Hvor fri skal folkekirken være? Så fri, at også Søren Kierkegaard kunne være præst i den, lyder det fra Grundtvig. Tegning af H.P. Hansen efter maleri af Skovgaard.

uden sans for åndsfrihed lynhurtigt vil sætte sig på magten. Han konstaterer således f.eks. med adresse til samtidens kirkeforfatnings-diskussioner i første nummer af Dansk Kirketidende 1854, at

... der dog ikke er mindste Udsigt til, at Opholdet i Folke-Kirken vil blive friere og taaleligere for oplyste Christne end det var i Stats-kirken, men snarere Udsigt til, at det ved den meget omtalte “Ordning af Folkekirkens Anliggender” vil blive langt mere tvungent, altså ganske utaaleligt.

Derfor fastholdt Grundtvig gennem de fleste år, at folkekirken udelukkende burde være en borgerlig-økonomisk ramme om det allerhelligste: Åndens frie liv ved præstens og menighedens ret til at finde hinanden.

De indvortes Anliggender

Grundtvigs skepsis blev nok ikke ligefrem mindre af, at den som havde lanceret ideen om kirkens selvbestemmelse i Danmark, var hans gamle modstander, professor H.N. Clausen, ja, faktisk allerede i sin bog om protestantisme og katolicisme, som Grundtvig havde angrebet på det groveste i 1825. Det, prof. Clausen, der politisk engagerede sig hos de nationalliberale, i virkeligheden slog til lyd for, var en såkaldt presbyterial-synodal kirkeforfatning. Det vil sige en ordning, hvor kirken selv – med forskellige råd til forskellige ting begyndende på sognemenighedens plan over provsti og stift og endende med en landssynode – skulle varetage “sine indvortes Anliggender”. Frem mod 1849 arbejdede Clausen tæt sammen med D.G. Monrad, en af hovedarkitekterne bag grundlovsudkastet, om indførelsen af en

Hvad kan en Synode beskæftige sig med? Trækruder i kirken, tavlens ombæren og en ring i næsen til præsten, lyder det fra Søren Kierkegaard.

sådan forfatning, ligesom de to var med i flere af de første kirkeforfatnings-kommissioner efter 1849.

Kirkehistorisk betragtet konfronteredes her under arbejdet med grundloven den lutherske statskirke med et krav om kirkens egen bestemmelsesret og en vis uafhængighed i forhold til staten. Der var i samtiden mange forskellige forestillinger om kompetencefordelingen mellem en synode, rigsdag og kongen, som jeg må lade ligge her, men inspiration hentedes klart nok dels i de reformert-calvinske landskirkesynodeordninger (via Schleiermacher som både Clausen og Monrad beskæftigede sig med) og dels i det naturlige sprogs sondringer mellem kirkens indre og ydre anliggender.

Modeller for kirkeligt selvstyre

Allerede under grundlovsarbejdet og i de første kirkekommissioner efter grundloven arbejdede man udover sognebåndsløsning med forskellige ideer om et kirkeligt selvstyre. Ja, når man dykker ned i det, er der i virkeligheden variationer af alt det, der gradvis er kommet til siden hen med indførelsen af menighedsråd og stiftsråd, omendskønt stadig uden en forfatning selvfølgelig – endnu i hvert fald. Man kan virkelig blive overrasket over, hvor tæt de kirkepolitiske drøftelser var på nutidens. Det kan virke paradoksalt, at det i høj grad er Grundtvig og hans disciple, der gennem folkekirkens historie er kommet til at stå som dem, der forsvarede folkekirkeordningens statskirkelige elementer. Grundtvig er jo kendt som den, der ville af med statskirken. Men egentlig er det ikke så underligt. Grundtvig ville netop ikke af med en nænsomt statsligt regule-

ret kirke til fordel for en kirkeforfatning, som han – berettiget eller ej – antog på længere sigt ville kvæle åndslivet. Det, han ville af med, var en statskirke uden lærefrihed og ret til frie gudstjenester. Kirkepolitisk fik Grundtvig og hans fløj efter 1849 en slags indrømmelser med sognebåndsløsningsloven i 1855 og valgmenighedsloven 1868, men dog aldrig en decideret præstefrihedslov – et spørgsmål, hvor Grundtvig i øvrigt blev uenig med en del af grundtvigianerne.

Magtbalancen

Denne magtbalance mellem statens eller folketingets kirke, kirkens ret til selvbestemmelse, og det grundtvigske anarki – hvor der også skal være plads til en Søren Kierkegaard, eller en stemme, der med teologien som fortegn tør risikere at prædike kirkerne tomme, som det hed i Tidehvervs velmagtsdage – hører med til grundloven. Det helt aktuelle 10.000-kroners-spørgsmål er så i dag, som det så ofte har været lige siden 1849, hvad en forfatning vil betyde for balancen. Ingen ved det.

Grundlovens paragraffer om kirke og religion er sådan set et kompromis mellem disse modsatrettede opfattelser af forholdet mellem stat og kirke, og hele folkekirkens historie viser, hvordan de indtil i dag har kæmpet om indflydelse, uden at en bestemt opfattelse har fået overtaget. Et eksempel på denne balance kunne være, hvis man foretager en brugertilfredsundersøgelse eller en empirisk undersøgelse ud fra et administrativt hensyn, og det kan der jo være gode grunde til, ja, så kan man være forvisset om, at lige rundt om hjørnet venter en Søren Kierkegaards syrlige kommentarer. Det er faktisk lige så sikkert som amen i kirken, og det hænger sammen med, at kirken på den ene side lever af ånd eller teologi, men at den på den anden side ikke kan eksistere uden en form for organisering.

Artiklen er en bearbejdet version af et oplæg holdt ved åbningen af Center for Kirkeforskning på Københavns Universitet.